

TIJD VOOR VOLWASSEN DEMOCRATEN

Een autonome samenleving kiest haar eigen doelen

Jeroen Flipse (3866351), november 2014

Universiteit Utrecht, Faculteit Geesteswetenschappen, Wijsbegeerte

Begeleiding door: dr. R.J.G. (Rutger) Claassen

TIJD VOOR VOLWASSEN DEMOCRATEN

Een autonome samenleving kiest haar eigen doelen

JEROEN FLIPSE (3866351)

‘Behandel de mondige burger als stemvee en hij gedraagt zich als stemvee, maar behandel hem als volwassene en hij gedraagt zich als een volwassene.’

David van Reybrouck (2014), p.140

Als volwassen en verantwoordelijk persoon die ik nu ben, kijk ik nog wel eens met weemoed terug op de periode in mijn leven dat ik nog kind was. Jong, niet verantwoordelijk en dus zorgeloos. Maar was je ook vrij en autonoom? De vrijheidsbeperkingen die je als kind had vergeet je vaak in het geromantiseerde beeld van je jeugd. Ze waren er wel. Tot ver in je adolescentie ben je niet vrij en niet autonoom en de stap naar volwassenheid kan zwaar zijn, echter ook bevrijdend. Verlangen naar je jeugd is aantrekkelijk, maar als je echt eerlijk bent wil je nooit meer terug.

Ik schrijf dit leeronderzoek vanuit de aanname dat een volwassen democratische samenleving - een soeverein volk dat al lang in een democratie leeft en er mee geboren en getogen is - zichzelf als *vrij en autonoom* beschouwt. Vanuit die aanname verwonder ik me over het soms *kinderachtige* gedrag van de democratische burger. Burgers hebben in veel democratieën de afgelopen decennia steeds *meer invloed* gekregen op de politieke besluitvorming. Desondanks is hun *gevoel van invloed* juist aan het afnemen en dit uit zich in een *legitimiteitscrisis* die ernstige vormen begint aan te nemen.

Symptomen van een “zieke” democratie

David van Reybrouck constateert in een recent literair werk *Tegen verkiezingen* (2014) dat er iets vreemds aan de hand is met de democratie. Iedereen lijkt ernaar te verlangen, maar niemand gelooft er nog in. Hij beschrijft heel beeldend dat de democratie lijdt aan een ziekte, namelijk het *democratisch vermoeidheidssyndroom*.

De symptomen zijn volgens Van Reybrouck onder andere:

'... kiezersverzuim, kiezersverloop, leegloop van de partijen, bestuurlijk onvermogen, politieke verlamming, electorale faalangst, rekruteringschaarste, compulsieve profileringsdrift, chronische verkiezingskoorts, afmattende mediastress, achterdocht, onverschilligheid en andere hardnekkige krampen ...' (Van Reybrouck, 2014, p.21-22)

Van Reybrouck's beschrijving is treffend. Ik heb de indruk dat de democratie als een commercieel warenhuis is gaan functioneren, waarin burgers als consumenten "shoppen" en de keuze hebben uit veel aantrekkelijke producten. Elk product biedt uitsluitend voordelen en geen nadelen. Net zoals bij een echt warenhuis claimen consumenten hun rechten, als ze merken dat het product de voorgeschotelde verwachtingen niet waar maakt. Dit is in mijn ogen niet de manier waarop een democratie zou moeten functioneren. Er zit een *weeffout* in de democratie. Het maakt het mogelijk dat burgers in staat zijn (soms met recht) zich te distantiëren hun eigen keuzes. Uitsluitend meer invloed gaat dan ook niet helpen.

De basale doelen van de maatschappij

Aristoteles zag politieke vrijheid als het evenwicht tussen autonomie en loyaliteit, tussen regeren en geregeerd worden (Van Reybrouck, 2014, p.66). In mijn optiek moet een democratisch stelsel de burger in staat stellen dit ideaal te verwezenlijken, middels een model waardoor een soevereine samenleving *zelf kan beslissen* over wat het uiteindelijk wil (regeren) en tevens *de beste mensen* aan het werk kan zetten om te bereiken wat het wil (geregeerd worden). De vraag is of huidige democratieën wel zodanig zijn ingericht, dat samenlevingen in staat zijn om te delibereren en te beslissen over wat ze zelf willen? Leidt de democratie wel op tot volwassen democraten?

Het politieke debat in westerse democratieën is erg gericht op *instrumentele kwesties* en over de *basale doelen van de maatschappij* wordt weinig expliciet gedelibereerd. Uiteindelijk wordt er wel een richting gekozen, maar deze keuze wordt in de praktijk gemaakt door elites die zichzelf als competent beschouwen voor dit soort keuzes. Vaak wordt er gebruik gemaakt impliciete maatschappelijke doelstellingen, zoals kosten-baten analyse en risicoanalyse. Ze nemen in feite de politieke doelen als

evident gegeven. We zijn individuen in een markt-omgeving en de beslissers weten wel wat het beste is.

Wat is het gevolg? Het collectief van individuele burgers (de samenleving) hoeft zich niet te committeren aan gemaakte keuzes en is daarom in staat om er afstand van te nemen. Het doel van dit leeronderzoek is – door het herontdekken van de kernwaarden van de democratie – op zoek te gaan naar een democratisch model dat een samenleving als volwassen en autonoom behandelt. De enige bron van politieke autoriteit is het volk als geheel, schreef Marsilius van Padua reeds vele eeuwen geleden. Het volk als geheel is de enige echte legitieme “wetmaker” en daarom als enige gerechtvaardigd om de macht te delegeren aan een uitvoerende macht. En met dit recht komt ook verantwoordelijkheid.

Centrale vraag van dit leeronderzoek en opzet

Mijn uitgangspunt is dat burgers in volwassen democratische samenlevingen de wens hebben om autonoom te zijn en dat de huidige opzet van veel democratische modellen dit streven hinderen. De centrale vraag van dit leeronderzoek is daarom:

Hoe geef je een volwassen democratisch volk de kans om werkelijk autonoom te zijn?

In drie delen werk ik toe naar een nieuw normatief-democratisch model, dat een antwoord biedt op deze vraag. De *centrale stelling* van dit leeronderzoek is dat je werkelijk autonoom wordt je door verantwoordelijkheid te nemen voor de rol die je past. De burger moet in staat worden gesteld om over de basale doelen en normen van de maatschappij te delibereren, ze te kiezen en zich hieraan te committeren. De reden hiervoor is dat basale maatschappelijke doelen uiteindelijk niet rationeel vast te stellen zijn, maar een identificatie met je diepste verlangens vereist.

Het *eerste deel* beschrijft het al uitgevoerde denkwerk van democratische theoretici van vooral de afgelopen decennia. Ik focus me op de vraag wat de normatieve rol is van de burger in een democratie. Twee denkers op dit terrein, Thomas Christiano en Henry Richardson, hebben op het oog tegengestelde theorieën ontwikkeld over normatief burgerschap. Christiano wil een scherper onderscheid tussen doelen en middelen in de politiek, waarbij burgers de doelen bepalen en politiek en bureaucratie

de middelen kiezen om de doelen te verwezenlijken. Richardson vindt dit onderscheid naïef en beschrijft de condities waaronder bureaucratische instanties doelen én middelen kiezen. In het eerste deel zet ik beide modellen uitgebreid uiteen.

Het *tweede deel* heeft als doel om een eigen argument te ontwikkelen, dat voornamelijk Christiano's claim verder ondersteunt. Een essentiële stap is het in een juist perspectief zetten van de rol van rationaliteit ten opzichte van je passies en emoties. Ik hanteer de filosofie van David Hume, dat de rede in dienst staat van de passies. Van daaruit beschrijf ik Harry Frankfurt's theorie van autonomie en vrije wil. Zijn idee is dat de autoriteit van de praktische rede afkomstig is van de autoriteit van liefde. Ik bespreek Christine Korsgaard, die hier kritisch tegenover staat en argumenteert dat er ook categorische morele plichten bestaan, los van je contingente passies en emoties. Tot slot van dit deel laat ik zien op welke manier we Frankfurt's filosofie, waarin de irrationele liefde het hoogste woord heeft, kunnen toepassen op de vraag wat de basale doelen zijn van een democratische samenleving en welke rol deliberatie hierbij speelt.

In het *derde deel* pas ik Frankfurt's theorie van autonomie en vrije wil toe op een eigen normatief-democratische theorie. Wil een volk echt autonoom zijn, dan moet het in staat worden gesteld zijn eigen basale doelen te kiezen, via een proces van identificatie en commitment. Ik bespreek het debat tussen Christiano en Richardson over het vereiste doel-middel onderscheid en zal laten zien dat Christiano's model prioritair is aan dat van Richardson. Tevens wordt duidelijk dat beide modellen in synergie kunnen worden toegepast. Tot slot van dit deel, werk ik wat concrete implicaties van mijn eigen model uit, waarbij ik grenzen markeer aan de rol die deliberatie kan spelen in democratische theorievorming.

Geïnspireerd ben ik door Jean-Jacques Rousseau, die de legitimiteit van politieke autoriteit zocht in een notie van positieve vrijheid¹: wie zichzelf met anderen op juiste wijze de wet geeft, is vrij, volgens Rousseau². Vrijheid is "eigen baas zijn". Het gaat erom een vorm van samenleven te vinden waardoor ieder toch slechts aan zichzelf gehoorzaamt en even vrij blijft als tevoren (Rousseau, 1762, boek 1, h.4-6).

Jeroen Flipse, november 2014

DEEL 1 – TWEE MODELLEN VAN NORMATIEF BURGERSCHAP

'... if citizens genuinely do choose the aims and others faithfully pursue the means to achieving those aims, then citizens are in the driver's seat in society.'

Thomas Christiano (2008), §3.3

In dit eerste deel zal ik mijn positie bepalen binnen de normatief-democratische theorievorming. Vanuit de doelstelling van dit leeronderzoek ga ik in op het vraagstuk van *normatief burgerschap* en bespreek wat de rol zou moeten zijn van de burger in een democratie. Twee modellen staan centraal in dit leeronderzoek: het “onderscheid tussen doelen en middelen”-model van Thomas Christiano (1996) en zijn tegenhanger, het “delibereren over middelen én doelen”-model van Henry Richardson (2002). Tot slot van deze paragraaf, zal ik toelichten op welke manier ik Christiano's model van een nog steviger fundament ga voorzien.

Het wezen van democratie

De functie van een normatief democratische theorie is het aantonen van de morele wenselijkheid van democratie. Hiervoor moeten we naar het wezen van de democratie gaan kijken en haar samenhangende *intrinsieke kernwaarden*. Waarom willen mensen een democratisch systeem? Wat willen zij eigenlijk in de kern?

Er zijn minstens twee verschillende manieren om democratie normatief te evalueren. We kunnen gaan kijken naar de *gevolgen* van democratie in vergelijking met andere staatsvormen. Dit wordt ook wel *instrumentalisme* genoemd, het idee dat democratie leidt tot goede dingen (bijvoorbeeld goede wetten, goed beleid en een positief emancipatieproces bij de bevolking). John Stuart Mill was onder andere aanhanger van een dergelijke benadering. Ook kan de focus meer liggen bij de *waarden* die ze vertegenwoordigt. Bij dit *niet-instrumentalisme* gaat het om de intrinsieke waarden van democratie zelf, zoals vrijheid en gelijkheid.

Net als de belangrijkste auteurs die ik hier bespreek, Christiano en Richardson, hang ik een niet-instrumentalistische benadering aan. Democratie heeft in mijn ogen te maken met een aantal intrinsieke waarden die ermee verbonden zijn, zoals vrijheid, gelijkheid en autonomie. Onder niet-instrumentalisten bestaat echter controverse over hoe deze waarden moeten worden verwezenlijkt.

Het probleem van burgerschap

Het is een lastig probleem in de democratische theorievorming. De vraag is of burgers wel voldoende in staat zijn om een moderne complexe samenleving te besturen. Aan de orde zijn minstens drie problemen (uit Stanford Encyclopedia of Philosophy, Christiano, 2008, §3):

Een klassiek argument is dat de ene burger intelligenter en moreler zou zijn dan de ander. Alleen burgers die excelleren op bepaalde terreinen zouden moeten regeren. Ten tweede vinden sommige denkers dat de samenleving een arbeidsverdeling zou moeten hebben. Gewone burgers zouden de tijd of energie niet kunnen hebben om de complexiteit van moderne samenlevingen aan te kunnen. Ten derde, wordt gezegd dat individuen zo weinig invloed hebben op de uitkomst van een politieke beslissing, dat het eigenlijk niet rationeel is om te gaan stemmen. In alle drie de gevallen wordt de maatschappij in feite geregeerd door een relatief kleine groep mensen.

Deze problemen vormen een uitdaging voor een conceptie van democratie op basis van autonomie en gelijkheid. Wanneer burgers niet in staat zijn om te participeren in de politiek, is het niet mogelijk hun eigen stem te gebruiken om eigen doelen te verwezenlijken. Echter, volledige gelijkwaardige deelname aan de politiek, lijkt te impliceren dat de huidige arbeidsverdeling ondermijnd wordt. Het dilemma waar we voor staan klinkt als volgt: Of we kiezen voor het verwaarlozen van belangrijke niet-politieke taken in de samenleving of we accepteren dat politieke participatie voor de meeste burgers niet is weggelegd. Kies je voor het laatste dan ligt *elitaire* of *bureaucratische dominantie* op de loer.

Oplossingen voor het probleem van burgerschap

Er zijn verschillende oplossingen voorgesteld. In *Models of Democracy* van David Held (1996, p.157-232) en *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Christiano, 2008, §3.1.1-§3.1.3) worden – naast de theorieën van Christiano en Richardson - grofweg drie alternatieve benadering onderscheiden, te weten de *elitetheorie*, *groep pluralisme*, en de *neoliberale benadering*.

De *elitetheorie* stelt dat een hoge participatie van burgers in de politiek leidt tot slechte wetten. Demogogen komen gemakkelijk aan de macht, omdat zij in staat zijn steun te verwerven onder een slecht geïnformeerd en emotioneel/irrationeel volk. De rol van de burger is om - via een proces van vreedzame competitie - te bepalen wie er

aan de macht is, maar de machthebbers zelf zullen - eenmaal gekozen - zich niet teveel aan moeten trekken van de vaak emotionele en irrationele grillen van de burger (Christiano, 2008, §3.1.1).

Een tweede groep theoretici gaat uit van het *groep-pluralisme*. In deze benadering van democratie is elke burger lid van een belangengroep die haar eigen dagelijkse doelen nastreeft. Op het terrein van eigen doelen zijn burgers goed geïnformeerd en daarom bij uitstek in staat ze politiek te verdedigen. Wetten en beleid zijn de uitkomst van een onderhandeling tussen verschillende belangengroepen (Christiano, 2008, 3.1.2).

Een derde benadering is het *neoliberalisme*. Deze theoretici argumenteren tegen de elite-theoretici dat elites nogal de neiging hebben om de macht van de overheid en bijbehorende bureaucratie uit te breiden om hun eigen belangen veilig te stellen. Tegen de groep-pluralisten maken ze het punt dat er alleen succesvolle belangengroepen ontstaan wanneer daar een machtig economisch belang achter zit. Dit mechanisme zorgt voor een zeer selectieve invloed, die juist de politieke elite weer in de kaart speelt. Al met al zorgt het systeem voor een zeer inefficiënte manier van besturen, omdat de kosten voor selectief lobbywerk ergens weer door de hele samenleving gedragen moeten worden. Daarom pleiten ze voor een kleine overheid met minder taken, die beter te beheersen is door burgers (Christiano, 2008, §3.1.3).

Wanneer je deze theorieën echter belicht vanuit de intrinsieke waarden van democratie, dan falen ze allen. De elite benadering is heel evident een instrumentalistische benadering, maar laat zich weinig gelegen aan democratische waarden. De benadering ontkent in feite dat iets als gelijkheid mogelijk is in een samenleving. Bij groep-pluralisme is het de vraag of het principe van publieke rechtvaardiging wordt gediend, aangezien belangengroepen vooral individuele belangen verdedigen en er niet of nauwelijks deliberatie plaats zal vinden over collectieve belangen. Tot slot, is er voor neoliberalen het gevaar dat datgene wat neoliberalen willen beteugelen – een machtige politiek-bureaucratische elite – wordt ingeruild voor een grote machtige concentratie van private partijen en personen.

Aggregatieve vormen van democratie

De bovenstaande theorieën zijn verbonden met het klassieke idee van de democratie als de uitkomst van een *aggregatie van voorkeuren* van kiezers. Het basisidee achter aggregatieve vormen van democratie is dat de verhoudingen van voorkeuren en

belangen in een samenleving min of meer vast liggen en door verkiezingen worden geaggregeerd naar politieke macht. Hierdoor ontstaat er op het niveau van politieke besluitvorming een zelfde machtsverhouding als in de samenleving.

'According to an aggregative conception, democracy institutionalizes a principle requiring equal consideration for the interests of each member; or, more precisely, equal consideration along with a "presumption of personal autonomy"—the understanding that adult members are the best judges and most vigilant defenders of their own interests.'
(Cohen, 1997, p.411)

Klassieke democratische theorieën leunen op de aanname dat individuen voornamelijk - en misschien zelf wel exclusief - uit eigenbelang handelen. Er is echter een groeiende groep theoretici die ageren tegen deze aanname. Zij denken dat burgers weldegelijk gemotiveerd zijn om morele en gemeenschappelijke vraagstukken vanuit een *algemeen belang* te benaderen. Bovendien claimen zij dat burgers geen vaste attitudes hebben tegenover kwesties van algemeen belang, maar dat die zich via een proces van deliberatie kunnen ontwikkelen. Dit heeft geleid tot een alternatieve benadering langs het idee om democratische instituties zo te ontwerpen dat een open, gelijkwaardige en redelijke deliberatie tussen burgers mogelijk is.

Deliberatieve democratie

Zowel Christiano als Richardson passen in deze relatief recente traditie die de deliberatieve beweging wordt genoemd. De deliberatieve beweging is een kritische reactie op aggregatieve vormen van democratie. Volgens Habermas, die in zijn essay *Three Normative Models of Democracy* (1994) het contrast tussen de twee belangrijkste normatieve theorieën over democratie - de liberale en de republikeinse traditie - heeft uiteengezet, is deze kritiek van toepassing op beide concepties van democratie³. De oplossing die Habermas voorstelt is een formele deliberatieve ruimte te creëren die geschoond is van de machtsverhoudingen in de samenleving, maar waarin individuen samen consensus bereiken op basis van redelijke principes (Habermas, 1994, p.6-10).

Sindsdien wordt gesproken over de "deliberative turn in democratic theory". Simone Chambers schrijft erover in haar artikel *Deliberative Democratic Theory* (2002). Deliberatieve democratie is een vorm van publieke besluitvorming waarin

informatievergaring, overleg en de uitwisseling van argumenten centraal staan. Om daadwerkelijke actieve participatie en uitwisseling van argumenten te bevorderen, vindt dit overleg plaats in relatief kleine groepen. Centrale elementen zijn betrokkenheid ten aanzien van het algemene belang en de gelijkheid van alle deelnemers in het besluitvormingsproces. Anders gezegd, bij een deliberatieve conceptie van democratie gelden er principes ten aanzien van de rede, zoals wederkerigheid en universaliseerbaarheid.

'One cannot accept as a reason within that process that some are worth less than others or that the interests of one group are to count for less than those of others.' (Cohen, 1997, p.415)

Over het algemeen keren deliberatieve denkers zich af van liberale individualistische of economische opvattingen van democratie en richten zich meer op concepties van verantwoording en discussie. Op de achtergrond verdwijnt het idee van verkiezingen, waarin democratie nog gezien wordt als de arena waarin vaste voorkeuren en interesses met elkaar concurreren via rechtvaardige mechanismen van aggregatie. Deliberatieve democratie richt zich op de communicatieve processen van menings- en wilsvorming die aan een stemming voorafgaan en die veranderlijk zijn. Verantwoording vervangt instemming als de conceptuele kern van legitimiteit (Chambers, 2003, p.307-308).

De manier waarop deliberatieve democratische modellen worden uitgewerkt verschilt aanzienlijk. Christiano en Richardson hebben beide een benadering uitgewerkt, waarin de burger een bijzondere rol heeft te vervullen. Normatief burgerschap is het startpunt van beide benaderingen, maar hun conclusies verschillen. Als eerste zal ik de theorie van Christiano behandelen, die de burger de normatieve rol geeft om de basale doelen van de samenleving te kiezen.

De rol van de burger als kiezer van de algemene doelen van de samenleving

Christiano werkt in zijn boek *The Rule of the Many* (1996) een model uit, dat ik in dit leeronderzoek in grote lijnen ga verdedigen. Het doel van Christiano met zijn theorie is om, in de huidige moderne en complexe maatschappij, het democratische ideaal van politieke gelijkheid tussen burgers te herstellen (p.8). Er is een soort pragmatisme ingeslopen, dat in de huidige moderne maatschappij slechts een minimale conceptie van

democratie haalbaar is. Christiano's ambitie gaat verder en hij streeft naar zoveel mogelijk democratische gelijkheid.

Volgens Christiano zou in een democratie het volk aan de macht moeten zijn. Hij bepleit dit echter niet vanuit de waarden vrijheid of autonomie, maar vanuit de waarde *gelijkheid*. Het belang van iedere individuele burger moet gelijk worden meegewogen. Centraal staat de vraag of dat ook mogelijk is de huidige moderne maatschappij. Volgens Christiano moeten gelijke burgers ook gelijk toegang hebben tot het maatschappelijke debat. Ze moeten in staat kunnen zijn hierover met elkaar te delibereren, anders is er geen sprake van echte gelijkheid (p.97). En hier zit precies het probleem.

In de huidige moderne maatschappij kennen we een arbeidsverdeling. Het feit dat we in een complexe maatschappij taken onderling verdelen, waardoor mensen zich in bepaalde taken kunnen specialiseren, is redelijk onomstreden (p.123). De huidige maatschappij is simpelweg ondenkbaar zonder een dergelijke arbeidsverdeling en bovendien profiteert vrijwel iedereen van de voordelen. In de politiek is een dergelijke arbeidsverdeling ook noodzakelijk. Het besturen van een moderne democratische staat is simpelweg te complex zonder de inzet van competente specialisten. En hiermee dreigt een kloof te ontstaan tussen de realiteit van een complexe maatschappij en het ideaal van politiek gelijke burgers. Is de burger niet in staat om de complexiteit van politieke besluitvorming te begrijpen, dan kan er geen sprake zijn van gelijkheid.

'For deliberation to be democratic, however, there must be at least rough equality among most of the citizens with regard to understanding the subjects discussed.' (Christiano, 1996, p.127)

Het dilemma is dus: of we kiezen voor een minimale conceptie van democratie waarin gelijkheid alleen in formele zin bestaat of we kiezen voor het terugbrengen van onze maatschappelijke ambities door het opgeven de huidige arbeidsverdeling (in de politiek). Beide hoeft niet nodig te zijn, volgens Christiano. Het dilemma kan worden opgelost door de burger heldere rollen toe te kennen.

In plaats van eerst een beeld te schetsen van wat kan worden verwacht van de burger (waartoe is de burger in staat?) en daarop een normatieve rol te baseren, kiest Christiano voor de omgekeerde weg (p.165). Wat zou de burger moeten doen, en daarna, wat kan de burger? Voor de meeste taken in de maatschappij heb je veel

expertise nodig. Zeker ook geldt dit voor de zeer complexe politieke taak om de juiste beleidsmiddelen te kiezen en effectief in te zetten om bepaalde politieke doelen te bereiken. Maar voor het kiezen van de algemene (basale) doelen van de samenleving, hebben we voornamelijk kennis nodig van wat we van waarde vinden. Kortom, alledaagse kennis die iedere burger bezit.

De rol van de burger is, volgens Christiano, het kiezen van de *basale doelen*⁴ van de samenleving en de rol van politici (en de bureaucratie) is het kiezen en effectief inzetten van de juiste middelen om deze doelen te bereiken. Hij maakt een analogie met een passagiersschip, waarbij de passagiers de burgers van een samenleving representeren en de overheid de kapitein. De burgers kiezen de bestemming en de kapitein kiest de beste route om de bestemming te bereiken. Alleen de passagiers bepalen de bestemming van de reis. De kapitein niet, maar die heeft wel de autoriteit om te forceren dat de bestemming veilig wordt bereikt (p.170).

Een vergelijking met twee andere modellen laat zien de verschillen goed zien. Bij wat Christiano “normatief pluralisme” noemt, hebben burgers alleen wat te zeggen over die zaken die hen direct raakt. Maar, zoals we eerder hebben besproken zijn hier de nodige problemen mee. Het grootste probleem is het gebrek aan focus op het maatschappelijk belang. Een andere benadering is het “keuze voor doelen én middelen”-model. Echter, voor participatie in dit model is een grote mate van expertise nodig. Je zou er voor kunnen kiezen burgers op te leiden tot experts, maar dat kost tijd (en geld) en dat gaat dan ten koste van de prestaties op andere (niet-politieke) gebieden. Hiervoor kiezen zou “*self-defeating*” zijn in een moderne maatschappij (p.177). Bovendien gaat het ten koste van het ideaal van gelijkheid tussen burgers. De ene burger heeft nu eenmaal meer competentie in huis om complexe zaken te begrijpen en de middelen (geld, organisatietalent, netwerk) om deze zaken te beïnvloeden, dan de ander. Dit creëert een reële ongelijkheid, die je volgens Christiano niet zou moeten willen.

Christiano gebruikt zijn dualisme tussen middelen en doelen juist om de spanning tussen gelijkheid en competentie weg te nemen. Als het gaat om de basale doelen van de maatschappij, dan gaat om het belang van alle burgers. Burgers zijn bij uitstek competent om dit soort keuzes te maken en het toekennen van deze rol geeft ze dé positie die ze als gelijken behoren te hebben. Volgens Christiano zitten burgers, met het model dat hij voorstelt, in de “*drivers seat of society*” (Christiano, 1996, p.212).

Deliberatie over middelen én doelen

Het model dat ik hiermee wil contrasteren is dat van Henry Richardson. In *Democratic Autonomy* (2002) zet hij uiteen op welke manier we binnen democratische instituties gezamenlijk kunnen *delibereren over doelen én middelen*. En daarbij denkt hij niet alleen aan het parlement of andere formele politieke instituties. Hij ziet ook kansen om binnen de bureaucratische instituties de rede – als in een zoektocht naar waarheid - toe te laten en beslissend te laten zijn. Zijn doel is het herbouwen van een fundament van democratische legitimiteit, met een essentiële en centrale rol voor de rede (p.17).

Richardson wordt net als Christiano gemotiveerd door de dreiging van een ondermijning van de kernwaarden van democratie. In het geval van Richardson is dat het verlies van *autonomie* door *bureaucratische dominantie*. De meest concrete beleidsbeslissingen komen, volgens Richardson, tot stand door bureaucratische instellingen die politieke besluiten interpreteren, uitwerken en uitvoeren. In veel democratieën kunnen deze instellingen heel autonoom werken, aangezien wordt aangenomen dat ze slechts besluiten uitvoeren. Volgens Richardson is de praktijk heel anders en vandaar de noodzaak om bureaucratische dominantie met zijn model te beteugelen.

Op zoek naar de normatieve kern van democratie, schetst Richardson “the basic case of democracy” (p.27). Hij laat zien dat ons commitment aan de democratie minimaal geworteld is in de waarden *vrijheid* en *gelijkheid*, maar dat deze relatie complex is en niet uitsluitend één enkele normatieve bron heeft. Verschillende families van politiek theoretisch denken hebben het volgende gemeen: democratie is de autonomie van een samenleving, die via instituties onze individuele autonomie respecteert en procedures geeft om gezamenlijk en gelijk te *delibereren* over onze gezamenlijke politieke doelen (p.70). “Freedom as non-domination” noemt hij dat; autonomie is via onze rede onszelf besturen; democratische autonomie is – noodzakelijkerwijs via instituties – redelijk zelfbestuur⁵ bereiken:

‘Collectively reasoned self-rule via democratic procedures is democratic autonomy. Hence the label ‘democracy as democratic autonomy’ (p.18).

Is het mogelijk om te *delibereren* over doelen? Richardson bespreekt drie vormen van praktische rationaliteit. Allereerst Cost Benefits Standards (CBS), methodes van

(politieke) besluitvorming waarin kosten en baten of voordelen en nadelen tegenover elkaar worden gezet en worden afgewogen. Volgens Richardson is deze methode ondoordacht (stupid)⁶. Ook niet gecharmeerd is Richardson van de tweede optie, “Agency Instrumentalism” (AI), wat stelt dat het maken van wetten en beleid in feite volledig kan worden uitgevoerd door bureaucratische instituties, als ze zich maar strikt houden aan het principe van doel-middel rationaliteit (p.99). Hiermee verwijst hij naar (onder andere) Christiano’s idee van een arbeidsverdeling tussen zij die de doelen kiezen en zij die de middelen kiezen. Wanneer doelen echter niet specifiek en helder zijn geformuleerd, dan ligt het gevaar van bureaucratische dominantie op de loer. Richardson vindt AI dan ook naïef. In deel drie van dit leeronderzoek kom ik hier uitgebreid op terug. Volgens Richardson is er een derde optie “Public Reasoning about Ends” (PRE), wat hij als het ideale model beschouwt.

PRE moet daarom de standaard zijn voor alle bureaucratische en politieke instituties. Onze doelen zijn niet uniform, maar ambigu en als we geen manier vinden om “gezamenlijk delibereren over politieke doelen” breed in onze instituties te integreren, dan zijn we overgeleverd aan bureaucratische dominantie, aldus Richardson. De bureaucratie zal zich dus niet alleen bezig moeten houden met het zoeken naar de juiste middelen en de uitvoering van politieke doelen, maar ook met het *specificeren en herformuleren van de doelen* zelf. Hierbij zullen ze vooral *waarheid georiënteerd* moeten zijn, in plaats van *macht georiënteerd* (p.135). Waarheid georiënteerde deliberatie moet uiteindelijk leiden tot “Deep Compromises”. Door het herformuleren en herinterpreteren van politieke doelen worden principiële compromissen gesloten tussen tegengestelde belangen (p.147). Het is een soort nieuwe laag in de politieke besluitvorming. Een overlappend compromis, gemotiveerd door het respect dat men heeft naar elkaar als individu en als lid van dezelfde maatschappij. Het is een commitment aan gezamenlijk zelfbestuur. Richardson’s evaluatieve norm is de vraag in hoeverre instituties voldoen aan dit ideaal van democratische autonomie.

De waarde van autonomie

Wanneer je deze twee modellen naast elkaar zet, valt meteen op dat er grote overeenkomsten zijn. Beide benaderingen willen de kernwaarden van democratie herstellen binnen de context van een moderne en complexe maatschappij. Het grote gevaar is een democratie op papier, maar die in de praktijk wordt beheerst door experts

of bureaucraten. Een opvallend verschil is dat Christiano *gelijkheid* als de centrale waarde van democratie ziet, waar Richardson *vrijheid/autonomie* en *gelijkheid* benadrukt. Volgens Christiano is vrijheid incoherent met democratie, omdat collectieve vrijheid individuele vrijheid kan ondermijnen⁷.

Ik vind dat Christiano hier het belang van vrijheid en autonomie onderschat als intrinsieke waarde van democratie. Zijn bezwaren zijn goed te volgen, wanneer je uit gaat van een situatie waarin een overheid niet noodzakelijkerwijs hoeft te bestaan. In dat geval is het maar zeer de vraag waarom je je collectief zou binden, als je ook individueel vrij kunt zijn. Echter zullen er in elke samenleving automatisch collectieve vraagstukken opdoemen. Neem bijvoorbeeld het vraagstuk van gelijkheid, dat Christiano zelf zo waardevol vindt. Voor het realiseren van ware gelijkheid is een overheid noodzakelijk. Uitgaande van een bestaande overheid, is het is de vraag hoe autonoom je bent wanneer anderen beslissingen *voor jou* en *over jou* nemen.

Autonomie als democratische waarde heeft in mijn ogen een sterke normatieve kracht. In het volgende deel zal ik laten zien dat de rol van de rede bij persoonlijke autonomie beperkt is, omdat voor ware autonomie een identificatie met je diepste irrationele passies wordt verlangd. "Jezelf zijn" maakt een onderscheid tussen persoonlijke levensdoelen en middelen noodzakelijk. Deze constatering zal gunstig blijken voor het model van Christiano.

DEEL 2 – AUTONOMIE, DE PASSIES EN DE REDE

'Its important to you to understand whats important to you.'

Harry Frankfurt (2006), p.27

In dit deel zal ik mijn centrale stelling, dat de basale doelen en normen van de maatschappij door de burger zullen moeten worden bepaald, onderbouwen vanuit de democratische waarde *autonomie*. Centraal staat de theorie van Harry G. Frankfurt over persoonlijke autonomie en persoonlijke vrijheid, die past in de Humeaanse traditie om de passies te beschouwen als de drijvende kracht achter een autonome actor⁸.

Christine M. Korsgaard heeft hier een hedendaagse (op Kant geïnspireerde) visie op. Hoewel ze het over veel aspecten eens zijn, staat Korsgaard op essentiële punten tegenover Frankfurt. Volgens de Kantiaanse traditie hangt autonomie samen met de *zelfbepaling van de wil* en die staat los van contingente verlangens of passies. We kunnen autonomie zuiver via de rede bereiken⁹.

Ik zal Frankfurt's benadering verdedigen en neem die als basis voor een eigen visie op zowel individuele als collectieve autonomie. Aan het eind van dit deel, laat ik zien op welke manier de theorie van Frankfurt de centrale claim van dit leeronderzoek fundeert. Het idee is dat we autonoom kunnen zijn, door de identificatie met datgene waar jij om geeft als persoon en dat bepalend te laten zijn voor de praktische keuzes die je maakt in je leven. Het is een individuele levensfilosofie die we tevens kunnen toepassen op een democratische samenleving.

Liefde als ultieme normatieve bron

Harry Frankfurt heeft in zijn werken *Necessity, Volition and Love* (1999) en *Taking Ourselves Seriously & Getting It Right* (2006) een theorie uitgewerkt over wat het betekent te handelen als vrije autonome actor. Autonomie betekent, volgens Frankfurt, jezelf serieus nemen. *'We want to get things right'*, zegt hij op de eerste pagina van zijn essays uit 2006. We willen het idee hebben dat we onszelf besturen, dat we baas zijn in eigen huis.

Frankfurt legt een sterke en overtuigende connectie tussen passies en motivatie en dit *internalisme* staat tegenover het *externalisme*, de overtuiging dat er externe redenen kunnen zijn, los van contingente wensen en verlangens van een mens. Bernard

Williams gaat in zijn artikel *Internal and External Reasons* (1979) in op de verschillen, waarin hij het internalisme verdedigt en het externalisme bekritiseert.

Frankfurt denkt dat de autoriteit van de praktische rede afkomstig is van de autoriteit van liefde (love). Liefde kan zich op verschillende manieren uiten, bijvoorbeeld als verlangen, intentie, commitment, enzovoorts (Frankfurt, 2006, p. 3). De rede en de liefde spelen beide een kritische rol in het bepalen van wat we denken en hoe we besluiten te handelen. De relatie is echter complex.

Wanneer geeft een feit ons een reden om te handelen? Het hebben van een doel is wat anders dan het hebben van een wens. We kunnen ons losmaken van onze wensen en deze van een afstandje bekijken. Frankfurt ziet daarom verschillende ordes van wensen: eerste-orde wensen (spontane wensen die opwellen) en hogere-orde attitudes (volitions) over deze eerste-orde wensen. Een spontane wens, bijvoorbeeld het roken van een sigaret, kan in strijd zijn met een hogere “volition” om gezonder te leven en dus niet te roken. Je hebt volgens Frankfurt de vrijheid om te kiezen of je eerste-orde wensen wel of niet accepteert. Sommige wensen accepteert je niet als van jezelf en je neemt er afstand van. Andere wensen kun je wel onderschrijven en maken deel uit van jouw praktische identiteit.

‘We have taken responsibility for them as authentic expressions of ourselves.’ (Frankfurt, 2006, p.8)

Een vrije handeling is een handeling die een persoon doet omdat deze persoon dit echt wil doen. Er is dan sprake van volitionele unanimiteit (Frankfurt, 2006, p.19). Het is dus erg belangrijk voor jou, om te weten wat belangrijk voor jou is. Dit lijkt een open deur, maar blijkbaar is het toch van belang om hier nadruk op te leggen.

Liefde is volgens Frankfurt een duurzame en authentieke bron van je identiteit en om die reden het richtsnoer voor het wel of niet accepteren van wensen en hogere-orde “volitions”. Als je ergens om geeft, dan identificeer je je ermee en het raakt je dan ook als datgene wordt geschaad.

‘As I understand the nature of love, the lover does not depend for his loving upon reasons of any kind. Love is not a conclusion. It is not an outcome of reasoning, or a consequence of reasons. It creates reasons.’ (Frankfurt, 2006, p. 25)

Door middel van een *fenomenologische zoektocht* ben je in staat om onderscheid te maken tussen iets wensen en ergens van houden. *Verbeelding* speelt hier een grote rol. Hoe zou het zijn als je het kwijt raakt? Verlies je dan ook een deel van jezelf of is het simpelweg te vervangen?

Door dit verbeeldingsproces ben je in staat soort noodzakelijkheid in je wil te ontdekken. Volgens Frankfurt kunnen we namelijk niet zomaar kiezen waar we om geven. Het is een “volitional necessity”, een noodzaak van de wil. De doelen van liefde kunnen we niet zomaar opgeven. Het zijn “final ends” en we waarderen ze omwille van zichzelf¹⁰. De ultieme doelen die je hebt als persoon, waarmee we richting geven aan ons leven, is de bron van alle redenen om te handelen (Frankfurt, 2006, p.37).

Kritiek op moraliteit als contingent verschijnsel

Christine Korsgaard is iemand die, enerzijds heel dicht aanstaat tegen Frankfurt's ideeën, maar in een ander opzicht erg afwijkt. In *The Sources of Normativity* uit 1996 presenteerde al ze een typische Kantiaanse argumentatie voor normatief handelen. Ook haar startpunt is dat we rationele en zelfbewuste wezens zijn en daarom in staat tot introspectie. We zijn ons bewust van het feit dat we bepaalde contingente wensen en verlangens hebben en we zijn tevens in staat te kiezen om ze wel of niet te volgen.

In Frankfurt's werk uit 2006 reageert ze direct op zijn essays. Ze is het voor een belangrijk deel eens met de visie van Frankfurt over onze persoonlijke capaciteit tot autonoom en vrij handelen. Ons zelfbewustzijn stelt ons in staat om reflectief te zijn ten opzichte van onze wensen en verlangens en hierin eigen keuzes te maken. Ook Korsgaard vindt dat normativiteit zijn oorsprong vindt in onze wil. De normatieve bron is echter niet onze contingente verlangens zelf, maar het feit dat we de vrijheid willen hebben om bepaalde verlangens wel of niet na te streven (Korsgaard in Frankfurt, 2006, p.55).

Ze denkt dus ook niet dat de normativiteit van moraliteit contingent is aan het feit of een actor wel of niet geeft om moraliteit, zoals Frankfurt dat schetst. Volgens hem zijn morele waarheden afhankelijk van de “volitional necessities” van de mens. Deze noodzakelijkheden zijn erg stabiel, maar niet onveranderlijk. Zoals de mens evolutionair verandert, kunnen ook dit soort noodzakelijkheden mee veranderen (Frankfurt, 2006, p.47).

Korsgaard wijst Frankfurt echter op zijn eigen “love”-norm en stelt dat dit een soort logica behelst. “Caring” is als het ware een soort procedure volgens bepaalde principes die niet contingent zijn, maar altijd gelden. Het behelst het afwijzen van of juist identificeren met bepaalde verlangens en door dit consequent te doen bereik je een evolutionele harmonie van de wil. Volgens Korsgaard is deze “logic of caring” vergelijkbaar met de formele principes van praktische rationaliteit, zoals Kant dat ooit schetste, en hiermee ook een normatieve bron van moraliteit (Korsgaard in Frankfurt, 2006, p.66).

Volgens haar is het commitment van een actor aan het streven naar datgene waar je om geeft, een soort maxime die universaliseerbaar is. Immers, het is een principe dat nu geldt, maar ook in de toekomst. Als een willekeurige reden zomaar van dit principe afstapt, ben je in feite helemaal nergens aan gecommiteerd en dan ben je wat Frankfurt zelf een “wanton” noemt¹¹. Om dit te vermijden moeten we onze maximes als een universele wet zien.

‘So I must will a maxim that is in some sense universal in order to will anything at all.’
(Korsgaard in Frankfurt, 2006, p.62)

Het is volgens Korsgaard echter ook noodzakelijk voor jezelf als actor, dat je redenen moet hebben die door anderen gezien kunnen worden. Redenen moet je kunnen delen, inclusief de normatieve kracht ervan. Immers, je deelt jouw redenen ook met je toekomstige zelf (Korsgaard in Frankfurt, 2006, p.74).

De norm die Frankfurt heeft opgesteld om de liefde bepalend te laten zijn voor wie je bent moet, volgens Korsgaard, universaliseerbaar zijn en door anderen kunnen worden gezien (deelbaar). De liefde voor een ander persoon heeft volgens haar onder andere iets te maken met een liefde voor zijn of haar menselijkheid, een universele eigenschap van alle mensen. De liefde is dus nooit een uitsluitend persoonlijk project, maar tevens universeel en deelbaar. Dit is waarom een moreel commitment geworteld is in Frankfurt’s logica van “love” en “caring” (Korsgaard in Frankfurt, 2006, p.76).

Categorisch of contingent

Net als Frankfurt, geloof ik niet dat rationele principes ons morele verplichtingen geven. De normatieve bron is uitsluitend te vinden in de intrinsieke motivatie van personen.

Het feit dat mensen (in tegenstelling tot dieren) in staat zijn om op hun eigen verlangens te reflecteren, compliceert de procedure tot authenticiteit en autonomie. Maar het verandert in essentie niets aan de verhouding tussen passies en rede. Mensen zijn actoren met verlangens, maar op verschillende niveaus, en de uitdaging zit erin om daar harmonie in te brengen.

Mogelijk zijn we, door de grote rol die de rede speelt in ons dagelijkse handelen, gaan geloven in het idee dat we door middel van de rede ook kunnen bepalen hoe we zouden moeten leven. Het idee van categorische redenen berust dan op een illusie. Richard Joyce zet in *The Myth of Morality (2001)* helder uiteen waarom een universele moraal niet kan bestaan. Categorische redenen die hier aan ten grondslag zouden moeten liggen bestaan niet. Volgens Joyce staat de rationele moralist voor een dilemma: Wil een categorische reden stand houden, dan moet het eigenlijk niet zinnig meer zijn om je bij deze reden af te vragen waarom die voor jou zou moeten gelden (so what?). Maar als een reden echt universeel is, dan kan elk individu zich oprecht afvragen waarom de reden voor hem of haar zou gelden (Joyce, 2001, p.28-31).

Stel je een "ideale waarnemer" voor, zegt Joyce, iemand die volledig rationeel en passieloos is. Dan zou je als individu moeten doen wat deze ideale waarnemer doet, ten minste als je zou denken dat er categorische redenen voor moraal bestaan. Maar in werkelijkheid kan je je altijd afvragen waarom je iemand zou moeten volgen die compleet passieloos is. Wanneer de morele rationalist dit probleem probeert te vermijden, dan moet de (categorische) reden voor een morele handeling toch gekoppeld worden aan verlangens, wat onvermijdelijk leidt tot relativisme (Joyce, 2001, p.33-34). Er zijn volgens Joyce twee mogelijkheden voor de morele rationalist: of morele redenen zijn categorisch, maar vervreemd van je eigen verlangens. Of morele redenen zijn contingent, namelijk gekoppeld aan je contingente verlangens. Beide opties lijken me niet aantrekkelijk voor een morele rationalist.

Volgens Frankfurt is het hele idee van Kantianen als Korsgaard, dat morele principes gefundeerd zijn in de zelfde rationaliteit als die van logische noodzakelijkheden. In deze logica is het niet volgen van een morele wet in feite irrationeel. De autoriteit van de morele wet is dus de autoriteit van de rede zelf. Frankfurt vindt dit echter een vergelijking die mank gaat. We reageren heel anders op een logische fout, dan een foute morele beslissing. We reageren heel anders op morele zondaars, dan op intellectuele dwazen. Wat belangrijk is kan alleen afhankelijk zijn van

waar individuen om geven. Eerst moet de vraag gesteld worden waar iemand om geeft, voordat de vraag kan worden beantwoord waar iemand om zou moeten geven. Wat belangrijk gevonden zou moeten worden is, volgens Frankfurt, altijd afhankelijk van het belang dat personen ergens aan hechten (Frankfurt, 2006, p.22).

De rol van rationele deliberatie versus passionele identificatie

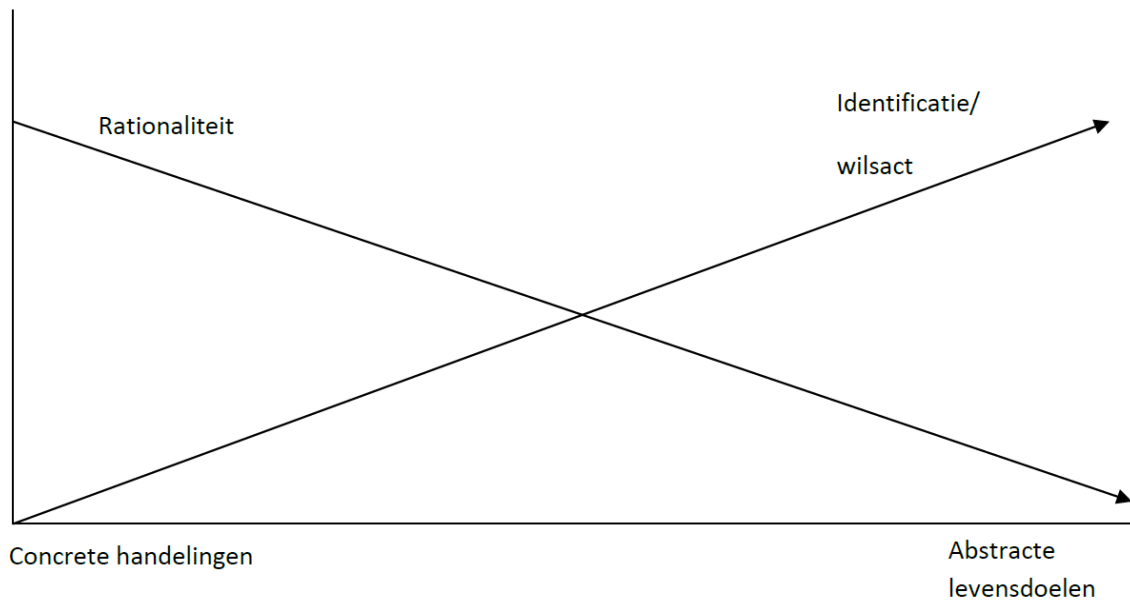
Hoe komen we dan aan bij wat we echt willen en welke rol speelt rationele deliberatie daarin? Frankfurt zegt dat liefde misleidend kan zijn. We begrijpen onszelf vaak niet goed. Het vinden van je authentieke zelf is een complexe, verwarrende en tijdsintensieve zaak (Frankfurt, 2006, p.49).

In mijn optiek is deliberatie over einddoelen daarom zinvol als het gaat om het *controleren van je overtuigingen* en dit gegeven maakt dat er ook kritiek uit te oefenen is op de doelen van een persoon. Je kunt zeer uitgebreid delibereren over de juistheid van de feitelijke overtuigingen waarop de doelen van een persoon gebaseerd zijn. Wat zeker ook kan, is gebruik maken van *verbeelding* als een soort “passionele deliberatie”. Door verbeelding kun je je invoelen of je echt wilt wat je denkt te willen.

We handelen dagelijks met onbewuste of bewust geconstrueerde doelen in ons achterhoofd en we hebben de illusie dat het allemaal heel logisch is wat we doen. Maar ons streven heeft uiteindelijk geen ultieme rationele rechtvaardiging¹². Daar komt bij dat de mens last heeft van een *permanent gebrek aan kennis*. Zelfs op de korte termijn is het in een complexe sociale omgeving erg moeilijk voorspellingen te doen. Naarmate beslissingen moeten worden genomen over abstractere doelen, gaan die ook over de langere termijn. Voorspellen is nu eenmaal lastig, zeker als het de toekomst betreft, zo gaat een beroemd gezegde¹³.

De onzekerheid over de waarheid van je overtuigingen neemt steeds meer toe naarmate je beslissingen moet nemen over steeds abstractere doelen op een steeds langere termijn. De mate waarin je in staat bent rationele beslissingen te maken over steeds meer abstractere doelen neemt dus gradueel af. Tegelijkertijd neemt de mate waarin de identificatie met jouw “cares” belangrijker wordt toe. Het gaat namelijk over steeds abstractere doelen die steeds dichterbij liggen bij datgene waar jij als persoon om geeft.

Illustratie 1 - De rol van rationaliteit versus identificatie

De illustratie hierboven is een grove schets van de rol van een rationeel proces versus een proces van identificatie met je “cares”, afgezet tegen een graduele overgang van concrete handelingen naar abstractere levensdoelen. De vraag is wanneer je precies besluit dat rationaliteit niet meer de doorslaggevende factor in jouw besluitvormingsproces mag zijn. In mijn ogen is dat op het moment dat je inziet dat je *te weinig zekere kennis* hebt over de gevolgen van je besluit.

Een mooi voorbeeld is een huwelijk gebaseerd op de romantische liefde zoals dat tegenwoordig in westerse landen gemeengoed is. Op basis waarvan besluit je om te gaan trouwen? Is het een pure rationele beslissing op basis van betrouwbare kennis over de gevolgen van je besluit? Over het algemeen wordt aanvaard dat je niet rationeel kunt verantwoorden waarom je van iemand houdt. Je besluit om je hele leven trouw aan een persoon te blijven en verscholen in dat besluit, zit een immense onzekerheid over de gevolgen van je besluit.

Maar er gebeurt natuurlijk ook wat anders, de identificatie met jouw “care”, in dit geval de liefde voor iemand anders. Je weet niet of het huwelijk stand houdt, maar je gelooft er simpelweg in. Je committeert je aan en identificeert je met een diepe subjectieve sentimentele drijfveer, die jou maakt wie jij bent.

Autonoom en vrij handelen, betekent zelf kiezen en committeren

We begonnen dit deel met de vraag hoe de waarde autonomie kan leiden tot een extra argument voor Christiano's (en mijn eigen) claim, dat de basale doelen en normen van de maatschappij door de burger zullen moeten worden bepaald. Hoe kunnen we Frankfurt's theorie van individuele autonomie toepassen op een democratische samenleving?

Het idee is dat we als autonome samenleving bij het bepalen van de basale doelen, ons ook moet identificeren met datgene waar we collectief het meest om geven. Collectief zoeken naar waar we liefde bij voelen, niet omheen kunnen en dat bepalend te laten zijn voor wat we gezamenlijk willen nastreven. Er zijn evident veel verschillen tussen een individueel persoon en een samenleving, maar in essentie moeten ze beide keuzes maken. Of deze keuzes nu door een individu of door een groep individuen gemaakt moeten worden, verandert niets aan de basale verhouding tussen de rede en de passie, zoals in deze paragraaf uitvoerig beschreven.

Zoals we gezien hebben is de rol van de rede begrensd en bestaat er in feite *geen expertise* op het terrein van de hoogste doelen van een mens. Ook op het niveau van een samenleving kunnen we de hoogste doelen niet puur rationeel bepalen, maar moeten we op zoek gaan naar onze gezamenlijke "volutionele noodzaak". De rol van rationele deliberatie in een democratisch stelsel is dus beperkt. Het gaat tevens om een proces van *identificatie en commitment*, die noodzakelijk is voor het vormen van een ware autonome democratische samenleving.

DEEL 3 – DE AUTONOME SAMENLEVING

'The condition for a successful participatory model is a strong identification with the fate of the community.'

Charles Taylor (1989) in Forst (2001), p.354

Een soeverein volk dat al lang in een democratisch land leeft, zou in politieke zin volwassen moeten zijn. Een volwassen democratisch volk wil autonoom zijn en dit behelst dat men *zelf* de doelen of richtingen van de samenleving kiest, net zoals een autonoom volwassen individu zijn eigen levensdoelen kiest. Bij het zelf kiezen van eigen doelen hoort ook het nemen van verantwoordelijkheid. Klassieke aggregatieve en representatieve democratieën staan deze stap naar een volwassen democratisch volk in de weg. Ik zal duidelijk maken waarom dit het geval is.

In dit derde deel zal ik mijn eigen normatief-democratische model ontwikkelen. Hierbij pas ik Frankfurt's theorie van persoonlijke autonomie toe op het niveau van de samenleving. Centraal staat het idee om de doelen/richtingen van een samenleving als politieke keuze van een exclusief proces te voorzien, namelijk door de bevolking hier rechtstreeks verantwoordelijk voor te maken. Het hiervoor vereiste doel/middel onderscheid is onderwerp geweest van een debat tussen Richardson en Christiano. Hieronder zal ik schetsen welke argumenten ze tegen elkaar inbrengen, om vervolgens zelf een eigen positie in te nemen. Tot slot, zal ik de praktische implicaties van mijn normatieve claim uitwerken.

Symptomen van een legitimeitscrisis

Zoals ik in de inleiding al schetste kampen moderne en gelouterde democratieën met een legitimeitscrisis. Een deel van het probleem is dat de burger niet in staat wordt gesteld verantwoordelijkheid te nemen. Ze wordt in feite niet serieus genomen en gedraagt zich er daarom ook naar. Zoals je een adolescent beter niet meer als kind kunt behandelen, zo moet je dit ook niet doen bij de moderne democratische burger. Een puber gaat zich misdragen of zich afzonderen en dit is tevens wat de moderne burger lijkt te doen.

Ik constateer de volgende symptomen:

- De politieke doelen/richtingen van de samenleving worden ofwel impliciet verondersteld door politici en burgers, of zijn de uitkomst van een ondoorzichtig en schimmig proces; een onderhandeling die veelal niet in het openbaar plaats heeft gevonden.
- Het debat over politieke doelen/richtingen van de samenleving wordt regelmatig gedomineerd door het debat over middelen. Een debat over middelen vertroebelt een zuiver debat over doelen, omdat de keuze voor middelen ondergeschikt zou moeten zijn aan de keuze voor doelen.
- Regelmatig worden personen of partijen aan de macht geholpen, omdat de kiezer bepaalde specifieke inhoudelijke standpunten waardeert. Andersom gebeurt het ook dat partijen inclusief hun inhoudelijke standpunten aan de macht worden geholpen, omdat de kiezer het karakter en charisma van een specifiek persoon waardeert. In feite was het nooit de bedoeling om specifieke personen, partijen of standpunten aan de macht te helpen en daar heeft de kiezer ook snel spijt van.
- Kort na de verkiezing van personen, partijen en/of standpunten nemen de kiezers alweer massaal afstand van de winnaars. Men keert zich ervan af, alsof het hun eigen keuze niet was. Het gedrag van de moderne democratische burger is grillig. Of men wisselt snel en vaak van keuze en committeert zich nauwelijks meer, of men stemt helemaal niet meer.

Een oplossing voor de legitimeitscrisis

Samenvattend zie ik twee problemen telkens terugkomen in huidige democratische stelsels:

Probleem 1: De doelen/richtingen van de samenleving komen op een schimmige en troebele wijze tot stand en;

Probleem 2: de leden van de samenleving zijn er in die mate niet bij betrokken, dat ze er ook niet de verantwoordelijkheid voor willen dragen.

Deze analyse lijkt te leiden tot een pleidooi voor een meer directe democratie. Toch is dit niet de juiste conclusie. De bovenstaande twee problemen moet je apart behandelen. Mijn oplossingen per probleem zijn de volgende:

Oplossing voor probleem 1: De doelen/richtingen van de samenleving moeten na een zuiver (deliberatief) debat, dus losgekoppeld van een debat over middelen, expliciet worden vastgesteld (unaniem of anders door een meerderheid).

Oplossing voor probleem 2: De leden van de samenleving zullen dit vaststellen zelf moeten doen (identificatie) en hier ook de verantwoordelijkheid voor moeten nemen (commitment). De keuze voor een doel of richting van de samenleving is een inhoudelijke keuze door de samenleving zelf. Het betreft nadrukkelijk geen keuze voor personen en macht.

Waarom alleen de doelen en niet de middelen? Zoals Christiano duidelijk maakt in zijn boek, hebben we in een moderne complexe maatschappij te maken met een verdeling van arbeid, ook in de politiek. De dominante gedachte is dat het besturen van een modern land door middel van politieke besluitvorming zo complex is geworden, dat de burger niet geschikt is voor het nemen van deze besluiten, omdat ze er simpelweg niet de competentie en tijd voor heeft. En dit is het geval voor veruit de meeste politieke beslissingen. Echter, het is – zoals we met Frankfurt hebben vastgesteld – niet het geval bij de “cares” van de maatschappij, in dit geval een collectief van individuele “cares”. Er is ofwel geen expertise op dit gebied, ofwel de samenleving is zelf de expert. We kunnen ons op het gebied van de basale doelen van de maatschappij niet laten vertegenwoordigen, omdat:

1. De illusie (zoals we die in deel twee hebben vastgesteld) overeind wordt gehouden dat er externe expertise bestaat op het terrein van doelen/richtingen van de samenleving. De illusie dat ze *puur rationeel* te bepalen zouden zijn.
2. Er geen identificatie plaatsvindt met en geen commitment is aan de doelen/richtingen van de samenleving. De burgers nemen geen verantwoordelijkheid voor hun eigen keuzes.

Voor een volk dat autonoom wil zijn is dit laatste wel noodzakelijk. Nodig is een zoektocht naar de authentieke expressie van de identiteit binnen een samenleving. Dit is geen vast gegeven, maar een voortdurend veranderende en pluriforme set waarden en normen. Deze wordt gevormd door voortdurende tijd, veranderende (verbeterende) kennis en veranderende samenstellingen van de samenleving. Het is om die reden noodzakelijk om ze regelmatig met elkaar vast te stellen. Rationele redenen zijn dan niet meer van doorslaggevend belang. De vraag “wie zijn wij?” zal je moeten beantwoorden voor jezelf en voor de samenleving. Het antwoord is – in de lijn van Frankfurt – zelf niet redelijk, maar juist een bron van redenen.

De ideeën van communitaristische denkers¹⁴ als Taylor of Sandel staan hier dicht bij, in het bijzonder als het gaat om de identificatie met gemeenschappelijke waarden. Het is voor communitaristen echter lastig om te gaan met verdeeldheid binnen een volk. Een volk is natuurlijk niet één harmonische geheel, maar een pluriform collectief. Het is maar zeer de vraag of er zoiets als een gezamenlijke identiteit is. Desondanks, kan je in mijn ogen niet anders dan op zoek te gaan naar wat je als volk gemeen met elkaar hebt. En door samen keuzes te maken en commitment te tonen, ontstaat er zoiets als een gezamenlijke identiteit. Het is een *onvermijdelijkheid* dat je in het in een gemeenschap met elkaar zal moeten doen. Gemakkelijk zal het lang niet altijd zijn.

Het doel-middelen onderscheid en “Agency Instrumentalism”

Mijn model vereist derhalve een onderscheid tussen de basale doelen/richtingen van de politiek en de uitwerking hiervan, die neer zal komen op een proces van subdoelen formuleren en middelen kiezen om de doelen te behalen. Zoals we eerder gezien hebben verdedigt Christiano dit onderscheid, terwijl Richardson, die dit “Agency Instrumentalism” (AI) noemt, er grote bezwaren tegen heeft.

Richardson vindt AI een naïeve gedachte. Het idee dat er geen verschil van mening meer zou kunnen zijn op het niveau van de keuze van middelen is ronduit een illusie. De aanname is namelijk, dat zij die kiezen voor de doelen ook automatisch kiezen voor de middelen. Maar, zegt Richardson, hiervoor zijn wel twee condities noodzakelijk. Ten eerste moeten doelen helder en eenduidig zijn en ten tweede mag er geen verschil van mening ontstaan over welk middel het beste geschikt is. In de praktijk faalt AI dan ook.

'The ends are frequently, and unavoidably, left vague by legislatures, and we disagree quite pervasively about factors pertaining to selecting means as the best ones' (Richardson, 2002, p.116)

De belangrijkste reden dat de wetgever vage doelen formuleert, is dat ze eenvoudigweg niet in staat is om alle mogelijke complicaties in de praktijk te overzien, moeilijkheden die ontstaan tijdens het proces van uitwerking en middelkeuze. Het is wel wenselijk dat doelen zo helder mogelijk geformuleerd worden, maar totale helderheid is niet realistisch. Als voorbeeld geeft Richardson de redenering van de regering Reagan in de jaren 80. Iedereen was het eens met het doel om vrijheid en veiligheid boven alles te stellen, maar de conclusie van de regering om dus een duur raketsysteem aan te schaffen kon niet op al teveel steun rekenen.

Richardson pleit, om die reden, voor de erkenning van de realiteit, dat gedurende het proces van uitwerking doelen verder worden gespecificeerd en wel zodanig, dat ze substantieel kunnen afwijken van de oorspronkelijke doelen. Volgens Richardson negeren AI-theoretici de verschillen tussen mensen, door de overheid als een eenvoudige entiteit te behandelen, terwijl het juist nodig is vanwege de pluriformiteit democratische deliberatie centraal te zetten (Richardson, 2002, p.116). Theoretisch is AI volgens Richardson een aardig idee, maar in de praktijk moeten we erkennen dat het simpelweg niet zo werkt en kan werken.

In een kritische beschouwing (*Democracy and Bureaucracy*, 2005) die Christiano heeft geschreven op het werk van Richardson, vraagt hij zich af wat er eigenlijk zo naïef is aan AI. Christiano's theorie is niet descriptief, maar normatief. Ook al is het zo dat de politieke wereld momenteel niet zo functioneert, dan nog kan AI een normatief ideaal zijn waardoor de democratie beter kan functioneren. Het is goed mogelijk om democratieën te evalueren langs de principes van AI (Christiano, 2005, p.214). Democratieën die de burger in staat stellen de basale doelen van de politiek te kiezen, creëren meer burgerlijke gelijkheid, dan democratieën waarbij doelen voor een substantieel deel worden bepaald door bureaucratische instanties.

Christiano erkent dat volledige gelijkheid tussen alle burgers, de theoretische mogelijkheid dat *alle macht* in handen is van gelijkwaardige burgers, niet haalbaar en ook niet wenselijk is. Immers, volledige gelijkheid zou betekenen dat burgers hele specifieke doelen moeten gaan stellen, om te voorkomen dat bureaucratische instanties

doelen gaan specificeren en aanpassen. Burgers hebben niet de tijd en de competenties in huis om dit te bewerkstelligen in combinatie met een hoog ambitieniveau. Christiano erkent dat er inderdaad een vorm van ongelijkheid moet blijven bestaan, die ligt in het feit dat de bureaucratische instanties de macht hebben om doelstellingen te interpreteren en uit te voeren. Dit betekent niet dat huidige democratieën niet gelijkwaardiger kunnen.

'... it would be even more unjust to disallow citizens from choosing the ambitious aims.'
(Christiano, 2005, p.215)

In het model van Richardson spelen bureaucratische instituties een gewichtige rol, door niet alleen uitvoerend te zijn, maar zelf ook doelstellingen te specificeren in een bepaalde coherente samenhang. Maar, zo zegt Christiano, geeft Richardson zelf toe (p.219 van *Democratic Autonomy*) dat er vele mogelijke uitkomsten van deze rationele exercitie kunnen zijn. Hij kent bureaucratische instituties het recht toe om dit soort gewichtige keuzes te maken. Natuurlijk wil hij de burger hierbij betrekken, maar groep-pluralisme ligt op de loer en – zoals we in het eerste deel hebben geconstateerd - is het de vraag of het *algemeen belang* dan wordt gediend.

In de praktijk zullen bureaucratische instituties stevige knopen moeten doorhakken die liggen op het terrein van maatschappelijke doelen. Volgens Christiano kan dit echter nooit de taak van bureaucratische instituties zijn. Het is de taak van de burgers en zijn vertegenwoordigers. Die bepalen de doelen van de politiek en de bureaucratische instituties zoeken de middelen erbij en voeren uit. Mocht nu blijken dat doelen niet meer passen bij de werkelijkheid of dat doelen niet juist worden uitgevoerd, dan is de wetgever (burger of parlement) weer aan zet om nieuwe aangepaste doelen te formuleren (Christiano, 2005, p.213).

In een reactie hierop (*Response to Petit, Estlund, and Christiano, 2005*), zegt Richardson, dat als dit laatste de conceptie is van Christiano's AI, er mogelijk helemaal geen sprake meer is van AI. Het is een beetje afhankelijk van wat Christiano bedoelt met "basic aims". Als hiermee bedoeld wordt dat *alle significante* doelen van de politiek moeten worden vastgesteld door burgers, dan is dit volstrekt onrealistisch en naïef. Je zou in feite alleen maar de bureaucratie moeten vergroten die nodig is rondom de het keuzeprocess (Richardson, 2005, p.227).

Als met “basic aims” bedoeld wordt dat de *meest basale* doelen worden bepaald door de burger, dan is Richardson het hier grondig mee eens. Burger en parlement houden natuurlijk altijd het recht om te corrigeren wanneer vastgestelde doelen in hun ogen niet correct worden geïnterpreteerd. Echter, het houdt ook in dat de bureaucratie onvermijdelijk doelen verder zal moeten specificeren, om het een en ander uitvoerbaar te maken (Richardson, 2005, p.228).

Richardson's boek is geschreven om het gevaar van bureaucratische dominantie te beteugelen, door een vorm van openbaar delibereren te introduceren op het niveau van de bureaucratie. Het is geen voldoende, maar wel een noodzakelijke voorwaarde voor democratische autonomie. Het stelt de burger in staat ook op dit niveau controle uit te oefenen, door mee te delibereren, doelen mee te specificeren en uit te werken. Op deze manier ontstaan “deep compromises”, waarvan verwacht mag worden dat ze door het publiek gedragen wordt.

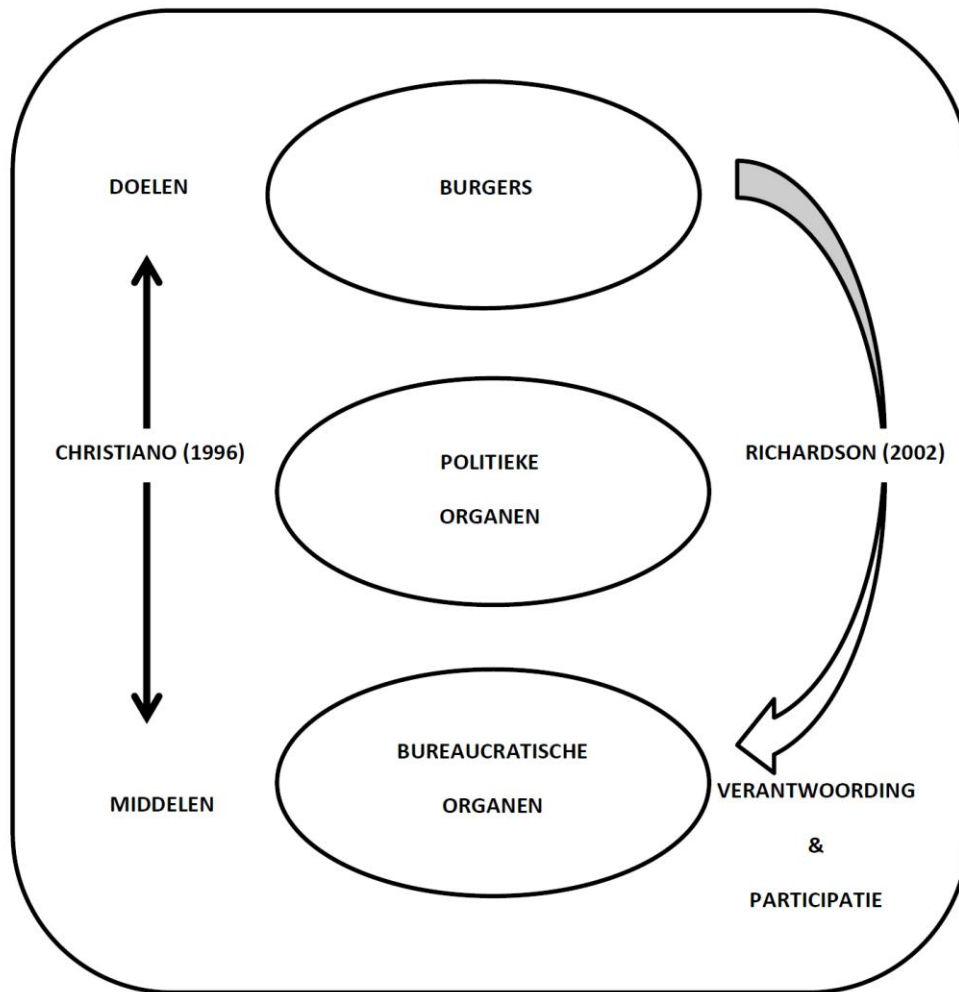
Op het niveau van politiek en parlement houdt Richardson vast aan het idee van een representatieve en aggregatieve meerderheidsbesluitvorming, als een soort “closure device”. Richardson maakt een pragmatische keuze om het politiek deliberatieve werk te verdelen onder de verschillende relevante actoren. Een “division of intellectual labour”, zoals hij dat noemt (Richardson, 2005, p.230). Burger of parlement moeten wel altijd in staat zijn om basale doelen te bepalen en te beheersen. In dat opzicht trekken hij en Christiano gezamenlijk op.

Prioritering normatieve modellen

Beide denkers richten zich voor een belangrijk deel op het zelfde probleem. Ze signaleren dat moderne democratieën steeds minder steunen op de democratische waarden waar ze in feite voor zouden moeten staan. Bureaucratische of elitaire dominantie is een gevaar voor de democratie.

De oplossingen lopen nogal uiteen. Zoals hieronder geïllustreerd, zoekt Christiano de oplossing in het zuiveren van de rollen die iedere actor in de politieke samenleving zou moeten spelen. De bureaucratische instanties moeten zich voornamelijk bezig houden met de keuze voor middelen en de burger voornamelijk met de keuze voor doelen. Daartussen zitten politieke organen die een intermediaire rol spelen in dit geheel. Zij zullen basale doelen moeten vertalen naar werkbare subdoelen/compromissen, rekening houdende met de praktische implicaties ervan.

Illustratie 2 – Oplossingen van Christiano en Richardson

Richardson steekt evident anders in. Hij concludeert dat een heldere doel-middel onderscheid praktisch niet haalbaar is en wil daarom dat bureaucratische instanties zich deliberatief gaan opstellen. Ze moeten hun handelen met goede redenen onderbouwen, hier verantwoording over afleggen en de burger in staat stellen om hierin te participeren. Op deze manier geef je de burger de kans om ook invloed uit te oefenen op het niveau dat voor hen zoveel betekenis heeft. De concrete uitwerking van beleid, waarbij het specificeren van doelen onvermijdelijk is, raakt de burger direct en intens. De burger heeft daarom het recht om hier een belangrijke rol in te spelen.

Ik moet vaststellen dat ze beide een sterke zaak bepleiten. Christiano heeft gelijk dat het idealiter beter is, als de burger in gezamenlijkheid en betrokkenheid (en na uitvoerige deliberatie) zoveel mogelijk de basale doelen van de maatschappij kiest. Immers, op dat niveau is er nog sprake van *gelijkheid in expertise*. Wanneer de middelenkeuze de discussie gaat betreden, dan telt kennis, specialisme en competentie

steeds zwaarder. Deels zal het echter onvermijdelijk zijn dat de bureaucratie doelen moet specificeren en daar heeft Richardson een sterk punt. Wanneer er op het niveau van bureaucratische instanties allerlei gewichtige keuzes worden gemaakt, dan doe je recht aan het principe van democratische autonomie om ook daar transparantie en verantwoording als norm te stellen en participatie van de burger mogelijk te maken.

Er is echter wel een prioritering maken in deze twee normatieve idealen. Het streven naar zoveel mogelijk autonomie en gelijkheid voor burgers, kortom het streven naar *ware democratie*, betekent *in de eerste plaats* zoveel mogelijk controle over de basale doelen van de maatschappij. De twee belangrijkste argumenten zijn van Christiano en mijzelf, te weten:

1. het argument van Christiano, dat alleen op het niveau van de basale doelen van de maatschappij er sprake kan zijn van gelijkheid in deliberatie en;
2. mijn eigen argument, ondersteund door Frankfurt, dat de rationaliteit zijn grenzen kent en dat ware autonomie het identificeren van en committeren aan doelen of richtingen van de samenleving behelst, gelijk een autonoom volwassen individu zijn eigen levensdoelen kiest.

Allereerst moet je het functioneren van een democratie langs deze normatieve lat leggen en trachten dit ideaal na te streven. Loop je tegen de grenzen aan van er praktisch mogelijk is, dan pak je Richardson's werk erbij. Richardson geeft zelf ook toe – zoals eerder besproken - dat bovenal duidelijk moet zijn dat parlement en uiteindelijk de burger basale politieke doelen moeten bepalen en beheersen. Hij geeft echter richtlijnen voor de praktische realiteit dat bureaucratische instanties allerlei gewichtige keuzes moeten maken, die burgers direct en intens raken. Ook dit laatste steun ik, maar wel met een belangrijk conceptueel onderscheid dat ik wil nog maken.

Drie politieke rollen voor de burger

In mijn eigen normatief-democratische model heeft de burger drie verschillende rollen. De eerste rol die ik onderscheid is *de burger als belanghebbende*. Burgers zijn (politiek) belanghebbend als ze direct te maken hebben met de gevolgen van politiek beleid. Het sluiten van een bibliotheek bijvoorbeeld (dit raakt een kleine groep burgers), maar ook het schrappen van een belastingkorting (dit raakt een grote groep burgers). Op het

moment dat ze belanghebbend zijn hebben ze het recht op participatie (recht op informatie en inspraak vooraf), echter niet op zeggenschap. Een (groep van) belanghebbende(n) redeneert immers niet vanuit het *algemeen belang*, maar vanuit eigen belang. Ook als je alle belanghebbenden zou verzamelen geldt dat ze redeneren vanuit persoonlijk en niet uit maatschappelijk belang. Zeggenschap op dit niveau ondermijnt de democratische autonomie.

De tweede rol kennen we van representatieve democratieën, waarbij de burger voornamelijk als kiezer beschouwd wordt. Feitelijk heeft de burger hier *de rol als druk- en correctiemiddel*. De kiezer geeft een mandaat aan vertegenwoordigende personen (verenigd in een parlement), die als competent worden gezien om het complexe werk uit te voeren van subdoelen formuleren, compromissen sluiten en praktische implicaties te overzien. De burger kan druk uitoefenen op het parlement om ervoor te zorgen dat de basale doelen die ze hebben vastgesteld worden nagestreefd. Gebeurt dit niet, of niet op de juiste wijze, dan kan de burger corrigeren door andere personen te kiezen.

De derde rol van de burger is die van *kiezer van de basale doelen van de maatschappij*. Hoe de burger deze rol invult moet de uitkomst zijn van een langdurig proces van vallen en opstaan. Ik doe hieronder een voorstel hoe de procedure ingericht zou kunnen worden:

- Veranker in de grondwet dat één keer per jaar een basale politieke beleidsrichting of praktische ethische norm wordt voorgelegd aan de gehele bevolking. Denk bijvoorbeeld aan onderwerpen als de toekomst van *de zorg, vermogens- of inkomensverschillen, defensie, de woningmarkt*, of ethische kwesties als *abortus of donorschap*.
- Veranker tevens dat een gezaghebbend orgaan (in Nederland zou dat bijvoorbeeld de Raad van State kunnen zijn), bestaande uit gerenommeerde oud-politici, wetenschappers, bestuurders, etc., de vraag formuleert die voorgelegd gaat worden aan bevolking. De vraag kan twee keer door regering en parlement worden afgewezen, maar een derde keer is het advies bindend.
- De vraag gaat over "*waar naar toe?*", en zoveel "*op welke manier?*" als nodig is. De vraag moet een dilemma weergeven, waarbij de voordelen en nadelen van een keuze helder worden. De vraag zal in de praktijk neerkomen op een scenario-keuze.

TIJD VOOR VOLWASSEN DEMOCRATEN

- Er wordt minstens een half jaar uitgetrokken voor uitgebreide deliberatie onder de bevolking. Politici (ook de regering) *mogen* zich hierin mengen, maar *hoeven* geen standpunt in te nemen. De keuze is aan de bevolking en de keuze is van de bevolking.
- De burger controleert de uitvoering van de vastgestelde doelen via het parlement. Om de rol van de burger niet teveel te belasten en de electorale druk te verlagen, wordt het parlement voor minstens zes jaar gekozen.
- Wanneer blijkt dat de regering zich onvoldoende richt op de gekozen doelen en het parlement hier niet adequaat op reageert, dan kunnen burgers desnoods – als “last resort” - naar een rechter stappen. De regering heeft zich aan de grondwet te houden.

Een voorbeeld: Nederland in de Europese Unie

Een voorbeeld maakt duidelijk hoe dit in de praktijk kan werken. Op woensdag 1 juni 2005 vond in Nederland een landelijk raadplegend referendum plaats over een Grondwet voor Europa¹⁵. Dit was het eerste referendum in 200 jaar in Nederland. De vraagstelling van het referendum in Nederland luidde:

‘Bent U voor of tegen instemming door Nederland met het verdrag tot vaststelling van een grondwet voor Europa?’

Een ruime meerderheid stemde tegen. Veel mensen concludeerden dat het referendum mislukt was. De meeste burgers hadden immers het voorstel (de nieuwe Europese Grondwet) niet gelezen en wisten dus ook niet waar ze voor stemden. Ze stemden met hun onderbuik. Ze gaven antwoord op een andere vraag:

“Vindt U dat Nederland meer of minder macht moet afstaan aan Europa?”

Mijn conclusie was *niet* dat het referendum mislukt was en wel om de volgende redenen:

Wat ging er niet goed?

1. Het referendum was niet bindend, maar raadplegend. De regering had de vrijheid om de uitslag op eigen wijze te interpreteren. De kiezer voelde zich niet serieus genomen.
2. Er is een verkeerde vraag voorgelegd aan de bevolking. Een zeer inhoudelijke vraag, waarbij een middel (de Europese Grondwet) centraal stond.

Wat ging er wel goed?

3. Voorafgaand aan het referendum heeft er een uitgebreid debat plaatsgevonden onder de bevolking, onder andere via de media, maar ook op verjaardagen was het onderwerp van gesprek. Dit is in deliberatieve zin pure winst.
4. Het Nederlandse volk heeft zich nog *nooit* mogen uitspreken over een zeer belangrijk dilemma: kiezen we voor (mogelijk) meer veiligheid en voorspoed in ruil voor soevereiniteit of kiezen we voor meer soevereiniteit met het (mogelijke) gevolg van isolement?

Ik spreek hier van “mogelijke”, omdat niemand zeker weet of dit de gevolgen werkelijk zullen zijn. Daarom zou een keuze ook een commitment moeten zijn. Kiezen en tegelijk verantwoordelijkheid nemen.

In dit voorbeeld zou ik me kunnen voorstellen dat er drie scenario's worden voorgelegd: 1) *meer EU*, 2) *evenveel EU of* 3) *minder EU*. Maar er zijn ook specifieke strategische scenario's denkbaar, bijvoorbeeld een scenario waarin Nederland kiest voor veel economische samenwerking zonder macht hiervoor af te staan. Veel is denkbaar, als in een scenario maar heel duidelijk de voor- en nadelen worden omschreven. Een gezaghebbend orgaan moet de competentie in huis hebben om dit soort vragen te formuleren.

Na een uitgebreid deliberatief proces (waarbij allerlei innovaties kunnen worden ingezet) kiest de meerderheid van de bevolking voor een richting. Een doelstelling die richtinggevend is voor een duidelijk afgebakende periode (bijvoorbeeld tien jaar) en zowel het parlement, de regering en de bureaucratie heeft zich hier grondwettelijk aan te houden. Een minderheid zal zich er niet in kunnen vinden. Maar niemand kan ooit nog

klagen dat ze er nooit naar zijn gevraagd. Ze hebben de mogelijkheid gehad om zelf te kiezen en ze zijn verantwoordelijk voor de gevolgen.

Aggregatie versus deliberatie en direct versus representatie

Voor de helderheid heb ik hieronder de verschillende rollen van de politieke actoren in een tabel uiteengezet. Hierbij geef ik tevens aan of ik denk aan aggregatieve of deliberatieve besluitvorming en of het een directe handeling betreft of via representatie.

Tabel 1 Concrete uitwerking per actor

Politieke actor	Rol	Deliberatie versus aggregatie	Direct versus representatief
Burgers	Kiezer basale doelen en normen	Proces deliberatief, besluit aggregatief	Direct
Parlement	Kiezen subdoelen en sluiten werkbare compromissen	Aggregatief	Representatief
Bureaucratie	Uitwerken subdoelen en kiezen middelen	Deliberatief	Proces direct, besluit representatief

De nieuwe rol van de burger springt natuurlijk in het oog en de interessante vraag is of hier voor een aggregatieve of een deliberatieve strategie gekozen moet worden. Als sluitstuk denk ik dat een stemming onvermijdelijk zal zijn, maar er zijn mogelijk alternatieven. Het is van cruciaal belang dat een ruime meerderheid zich kan vinden in een gekozen richting. Is die meerderheid er in eerste instantie niet, dan moeten er misschien meerdere rondes komen. Een andere optie is dat een burgercomité (bijvoorbeeld door loting samengesteld) gaat delibereren en de minst kansrijke scenario's af laat vallen. Om het identificatie- en commitmentproces te laten slagen is in ieder geval een daadwerkelijk actie van de meerderheid van de burgers vereist. Daarom lijkt me een stemming onvermijdelijk.

Vanuit de deliberatieve beweging is er veel kritiek gekomen op het concept van aggregatieve stemmingen¹⁶. Deze kritiek snijdt hout wanneer je er vanuit gaat dat een stemming alleen effectief is, als het inderdaad een reëel beeld van de meningen in de samenleving moet geven. Een gedegen deliberatief proces kan veel manipulatie en

bedrog wegnemen, maar een helemaal objectieve weergave is een stemming natuurlijk nooit. Echter, zoals duidelijk mag worden bij het lezen van dit leeronderzoek, is een stemming is in mijn ogen meer dan een opiniepeiling. Het commitment- en identificatieproces waarin de bevolking verantwoordelijkheid neemt, is minstens zo belangrijk en daarom kan een stemming zeer betekenisvol zijn.

Bovendien heeft deliberatie zelf ook zijn grenzen. Knight en Johnson maken dat duidelijk in hun artikel *Aggregation and Deliberation*. Er zijn grenzen aan wat de deliberatieve beweging kan verbeteren. Onduidelijk bij deliberatieve theorieën is hoe een deliberatief proces moet leiden tot overeenstemming en hoe een politiek besluit zou moeten vallen. Deliberatieve theoretici claimen weldegelijk dat er een alternatief geboden moet kunnen worden voor een stemming, maar Knight & Johnson zijn sceptisch of dat in een pluralistische samenleving ooit het geval kan zijn¹⁷.

Denken dat de rede leidt tot noodzakelijke uitkomsten is zelfs riskant, schrijft Chambers (2002, p.317-318). Hoe inhoudelijker de uitkomst is van een deliberatief proces, hoe meer kans je loopt om de democratie zelf voorbij te lopen. Immers, inhoudelijke consensus kan wellicht ontstaan in een representatieve fractie van de bevolking (een “deliberative poll”), maar de meerderheid van de bevolking heeft het proces die tot deze consensus heeft geleid niet meegemaakt. Zij zullen zich buitengesloten voelen. Chambers pleit voor een meer bescheiden opstelling:

‘Deliberative democratic theory is not like game theory. Models of deliberative democracy are rather blunt instruments for ‘determining’ what people would agree to’ Chambers (2002, p.317)

Een evenwichtige en duurzame democratie

Volgens Chambers zullen verkiezingen in democratieën niet zo snel verdwijnen. Deliberatieve democratie is geen één-op-één alternatief voor een representatieve democratie. Net als Christiano, zie ik deliberatie wel als de ruggengraat, maar niet als het hele bouwwerk van de democratie. Een evenwichtige en duurzame democratie bestaat waarschijnlijk altijd uit meerdere elementen. Deliberatie is een belangrijk element, maar de reikwijdte is beperkt. Soms gaat het niet meer om een redelijke uitkomst, maar om een passioneel commitment.

TIJD VOOR VOLWASSEN DEMOCRATEN

De belangrijkste conclusie van dit deel, is dat als een volwassen democratisch volk autonoom wil zijn, dan moet het in staat worden gesteld om - in tegenstelling tot de keuze voor de juiste middelen - zelf de verantwoordelijk te nemen voor de keuze van en het commitment aan de basale doelen en ethische normen van de samenleving. Christiano bepleit dit vanuit het streven naar gelijkheid, en ik vanuit de waarde autonomie. Hiermee is deze normatieve claim voorzien van twee stevige filosofische fundamenten.

CONCLUSIE: TIJD VOOR VOLWASSEN DEMOCRATEN

'As in the realm of politics, the legitimacy of authority here can derive only from the will of the governed'

Harry Frankfurt (2006), p.51

In het belang van onze eigen toekomst en die van onze kinderen, moeten we goed blijven nadenken over de waarde en de werking van de democratie. Toch gebeurt dit in mijn ogen niet altijd even fundamenteel. Conclusies worden snel getrokken en meningen lopen ver uiteen.

Velen pleiten voor steeds *meer democratie* en hopen dat dit de legitimiteitscrisis op zal lossen. Anderen zijn juist cynisch over de capaciteiten van de burger en impliciet of expliciet lijken ze aan te sturen op een elitaire benadering, wat neerkomt op *minder democratie*. Een derde groep relativeert de huidige crisis en stelt dat we beter de *status quo* kunnen handhaven. Het komt vanzelf goed.

Ik geloof niet in meer of minder democratie, maar in een *andere democratie*. Een democratie met duidelijke rollen voor verschillende politieke actoren en waar het ook helder is dat de burger zelf *verschillende rollen* heeft. Eén van die rollen is een hele verantwoordelijke rol: het kiezen van de basale doelen en normen van de maatschappij.

De burger moet zich echter *niet* bezig gaan houden met zeer complexe besluitvorming, waar *middelen* een grote rol spelen. Daar ligt haar kracht niet. Haar kracht ligt bij het bepalen van wie, wat en waarvoor de maatschappij is waarin zij leven. Daar is ze specialist in als geen ander.

Laat de samenleving zich commiteren aan fundamentele maatschappelijke normen en richtingen. Misschien kiest ze eerst de "verkeerde richting", maar dat geeft haar de kans om zichzelf te corrigeren en ervan te leren. Door het ontkoppelen van inhoudelijke keuzes en macht zal populisme veel minder vat kunnen hebben op het democratische proces. Er is geen andere reden meer om een ideologie te propageren, dan een oprecht geloof in een betere maatschappij.

Het is tijd voor een stap naar volwassenheid

Een juiste correctie op huidige democratische stelsels moet leiden tot een ideale balans tussen regeren en geregeerd worden. Met vrijheid komt verantwoordelijkheid. Dit geldt voor ieder kind dat opgroeit. Dit geldt ook voor volwassen democraten.

Het antwoord op de *centrale vraag* van dit leeronderzoek is hiermee gegeven. Werkelijk autonoom wordt je door verantwoordelijkheid te nemen voor de rol die je past. De burger moet in staat worden gesteld om over basale doelen en normen van de maatschappij te delibereren en te zich hieraan te committeren. Hierdoor kan de burger een identiteit geven aan een pluriform volk.

Van Reybrouck heeft gelijk dat democratieën soms meer op aristocratieën zijn gaan lijken, dan de bedoeling is. De vraag nu is of de burger hier iets aan zou willen veranderen. Uitsluitend meer invloed door inspraak, participatie of raadgevende referenda helpt niet. Het is te vrijblijvend en het leidt niet tot de gewenste verantwoordelijkheid.

Het zou ook kunnen dat de burger de verantwoordelijk helemaal niet wenst. In dat geval blijft ze de speelbal van een kleine groep mensen die menen te weten wat voor de samenleving het beste is. In dat geval modderen zowel het volk als deze kleine groep mensen voort, gebaseerd op een illusie.

Referenties

Carter, Ian (2012), *Positive and Negative Liberty*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/spr2012/entries/liberty-positive-negative/>.

Chambers, Simone (2003), *Deliberative Democratic Theory*, Annual Review of Political Science, Volume 6, p. 307-326

Christiano, Thomas (1996), *The Rule of the Many: Fundamental Issues in Democratic Theory*, Westview Press, Boulder

Christiano, Thomas (2005), *Democracy and Bureaucracy*, Philosophy and Phenomenological Research volume 71, nr. 1, p.211 - 217

Christiano, Thomas (2008), *Democracy*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/democracy/>.

Cohen, Joshua (1997), *Procedure and Substance in Deliberative Democracy* in Bohman, James, Rehg, William, *Essays on Reason and Politics: Deliberative Democracy (ed.)*, The MIT Press: Cambridge

Denis, Laran (2014), *Kant and Hume on Morality*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/kant-hume-morality/>.

Forst, Rainer (2001), *The Rule of Reasons. Three Models of Deliberative Democracy*, Ratio Juris, Volume 14, Nr. 4, p. 345–378

Frankfurt, Harry G. (1999), *Necessity, Volition, and Love*, Cambridge University Press

Frankfurt, Harry G. (2006), *Taking Ourselves Seriously & Getting It Right*, Stanford University Press

Habermas, Jürgen (1994), *Three normative models of democracy*, Constellations, Volume 1, Issue 1, pages 1–10

Held, David (1996), *Models of Democracy*, Second edition, Polity Press, Cambridge UK

Hume, David (1783), *A Treatise of Human Nature: a Critical Edition*, David Fate Norton and Mary J. Norton (2007) (ed.), Oxford: Clarendon Press

Joyce, Richard (2001), *The Myth of Morality*, in Russ Shafer-Landau, Terence Cuneo (2007), *Foundations of Ethics: An Anthology*, John Wiley and Sons Ltd

Knight, Jack, James Johnson (1994), *Aggregation and Deliberation: On the Possibility of Democratic Legitimacy*, Political Theory, volume 22, Nr. 2, p. 277-296

Korsgaard, Christene (1996), *The reasons we can share*, in *Creating the Kingdom of Ends*, Cambridge University Press, Cambridge

Korsgaard, Christene (1996), *The Sources of Normativity*, Cambridge University Press, Cambridge

Marsilius van Padua, *The defender of peace, Volume II The Defensor pacis*, translated by Alan Gewirth (1956), New York, Columbia University Press,

Reybrouck Van, David (2014), *Tegen verkiezingen*, De Bezige Bij, Amsterdam

Richardson, Henry S. (1990), *Specifying norms as a way to resolve concrete ethical problems*, Philosophy and Public Affairs, volume 19, nr. 4, p. 279-310

Richardson, Henry S. (1994), *Practical Reasoning about Final Ends*, Cambridge University Press, Cambridge

Richardson, Henry S. (2002), *Democratic Autonomy, Public Reasoning about the Ends of Policy*, Oxford University Press, New York

Richardson, Henry S. (2005), *Response to Pettit, Estlund, and Christiano*, Philosophy and Phenomenological Research, volume 71, Nr. 1, p.218-230

Rousseau, Jean-Jacques (1762), *On the social contract, or principles of political right* in Wootton, David (2008) (ed.) *Modern political thought* (2nd ed.), Hackett

Sandel, Michael (1984), *The Procedural Republic and the Unencumbered Self*, Political Theory, volume 12, nr. 1, p. 81-96

Urbinati, Nania (1999), *Review van The Rule of the Many: Fundamental Issues in Democratic Theory* van Tom Christiano, Ethics, Volume 109, Nr. 2 p. 431-433

Williams, Bernard (1979), *Internal and External Reasons* in Russ Shafer-Landau, Terence Cuneo (2007), *Foundations of Ethics: An Anthology*, John Wiley and Sons Ltd

Eindnoten

¹ Het idee van een onderscheid tussen negatieve en positieve vrijheid gaat helemaal terug naar Kant. Isaiah Berlin diepte als eerste het onderscheid uit, halverwege de twintigste eeuw. Negatieve vrijheid is zoals Thomas Hobbes dat ooit schetste: de afwezigheid van obstakels, grenzen en belemmeringen. Positieve vrijheid is de mogelijkheid tot handelen of het handelen zelf op een manier dat men controle heeft over het eigen leven, zodat men eigen fundamentele doelen kan nastreven. Vaak overlapt dit debat met het debat over autonomie (Carter, 2012, §0).

² Op basis van de natuur van de mens kun je geen vaste normatieve claims maken over hoe de samenleving rechtvaardig moet worden ingericht, alleen dat het de algemene wil van de mensen belichaamt. En als men deze vorm van zelfbeschikking/autonomie wegschenkt, dan verklaart men zichzelf tot slaaf. Volgens Rousseau zal geen rationeel mens dat willen doen. Dit heeft gevolgen voor de vormen van toestemming die een volk en zijn leden leiders kunnen geven: toestemming macht uit te oefenen dient een vorm van zelfbeschikking, van vrijheid te zijn. Dit vraagt om een idee van participatie, van politieke vrijheid (Rousseau, 1762, boek 1, h.4-6).

³ Volgens Habermas krijg je met een aggregatie van private wensen die wordt samengebonden door een institutioneel proces en collectief eigenbelang nooit echt een groep gedeelde ethische normen en een gezamenlijke identiteit van een gemeenschap. Dit laatste (een gezamenlijke identiteit met gedeelde normen) is nodig voor het functioneren van een democratie, dus de liberale visie voldoet niet. Maar de republikeinse visie is volgens hem veel te idealistisch, omdat het veronderstelt dat elke samenleving al een uniforme en stabiele wil heeft. Dit terwijl er altijd een bepaalde mate van pluriformiteit is en daar zal een normatief-democratische theorie ook rekening mee moeten houden, anders ligt een tirannie van de meerderheid op de loer (Habermas, 1994, p.6-10).

⁴ Christiano's definitie van basale doelen zijn die zaken of aspecten van de samenleving die worden gekozen ter wille van zichzelf. Het gaat dus niet alleen om doeleinden, maar ook om beperkingen en procedurele eisen die de burger (bijvoorbeeld als individu) beschermt. Doelen kunnen daarom conflicteren met elkaar. De rol burgers is niet alleen het kiezen van de belangrijkste doelen van de samenleving, maar ook een prioritering aanbrengen in volgorde van belangrijkheid. Door deze eis te stellen aan de rol van de burger, is het mogelijk om voorrang te geven aan de belangrijkste doelen en – waar nodig – compromissen te sluiten. Het parlement, de regering en de informele delen van het politieke systeem (zoals politieke partijen en belangengroeperingen) kiezen de juiste middelen die nodig zijn om de doelen van de burgers te bereiken. Zij hebben de expertise in huis om op een effectieve en discrete manier de wensen van de burgers te realiseren. De burgers hebben hier niet of nauwelijks nog een bijdrage aan in Christiano's model. Ook het samenbrengen van conflicterende doelen tot een werkbaar compromis is uitsluitend een taak van politieke experts, aangezien die net zo complex is als het kiezen van de middelen. De prioritering van de burger moet voldoende input opleveren om hier juiste keuzes in te maken (Christiano, 1996, p.171).

⁵ Richardson stelt in hoofdstuk vier de vraag wat zo iets als "the Rule by the People" feitelijk inhoudt? Bestaat er eigenlijk wel iets als de wil van het volk (in metafysische zin) en hoe kunnen we die dan kennen (in epistemologische zin)? Zijn antwoord is dat er niet concreet zo iets bestaat als de wil van het volk, maar wel als een functie van individuele verlangens. De wil van het volk is het concrete product van eerlijke democratische procedures (Richardson, 2002, p.83).

⁶ CBS is inflexibel ten aanzien van veranderingen, zoals nieuwe informatie die vereist dat doelen moeten worden bijgesteld. Er komen hierdoor nooit nieuwe oplossingen op tafel die soms nodig zijn om conflicten op te lossen. Ofwel conflicten worden niet opgelost, ofwel slecht doordat onvoldoende rekening wordt gehouden met de verschillende waarderingen van doelen (Richardson, 2002, p.127-129).

⁷ Er is een soort strijdigheid tussen persoonlijke vrijheid en collectieve vrijheid en wel op twee manieren:

- 1) Waarom zou persoonlijke vrijheid die vaak niet-politieke zaken betreft minder belangrijk zijn, dan de politieke vrijheid om de samenleving mede te besturen?
- 2) Als ik de vrijheid wil hebben om samen met anderen de samenleving te besturen, gaat dat dan niet automatisch ten koste van mijn persoonlijke vrijheid?

Bij het eerste punt vraagt hij zich af of mensen die kiezen voor een niet-politieke persoonlijke vrijheid niet net zo vrij zijn (of vrijer) als mensen die kiezen voor een "politieke vrijheid" door zich als democraat op te stellen. Bij het tweede punt stelt Christiano zelfs dat vrijheid is in strijd kan zijn met democratie. Immers, je zult je moeten houden aan de wil van de meerderheid en dat kan ten koste gaan van je eigen vrijheid (Christiano, 1996, p.19).

⁸ De basis voor deze gedachte ligt bij David Hume met de veel geciteerde uitspraak: *'Reason is, and ought only to be the slave of the passion'* (Hume, David, 1783, book 2, part 3, sect 3). In zijn filosofie laat hij zien dat de rede en de passie niet tegenover elkaar staan, maar in een bepaalde verhouding tot elkaar. De passie drijft ons voort en de rede is in staat onze reis in goede banen te leiden. Het gaat er Hume om dat de rede alleen nooit het motief kan zijn voor een handeling. Er ligt altijd een passie aan ten grondslag, hoewel niet altijd expliciet en herkenbaar.

⁹ Immanuel Kant (1724-1804) beargumenteerde dat er een rationeel principe ten grondslag moet liggen aan moraal. Moraal zou volgens Kant gebaseerd moeten worden op een rationele standaard die hij de categorische imperatief noemde. Hypothetische imperatieven zijn voorwaardelijke voorschriften van de rede gebaseerd op onze wensen en verlangens. Volgens Kant moet moraal onvoorwaardelijk zijn, categorisch, onafhankelijk van onze sensibele natuur. Iets is alleen moreel als je handelt uit respect voor de morele wet. Het schenden van de categorische imperatief, die stelt dat je een maxime van je handeling moet kunnen veralgemeniseren tot universele wet, is moreel verkeerd en irrationeel. Dit fundamentele principe van moraal is volgens Kant niet anders dan het hebben van de autonomie om jezelf de wet voor te schrijven (Denis, 2014, §1).

¹⁰ Als voorbeeld geeft Frankfurt ons streven om te overleven. Misschien wel de meest veeleisende, strengste, en minst betwijfelde bron van normatieve redenen voor handelen. Onze liefde hiervoor het is geen uitkomst van redeneren, maar een bron van redenen. We houden van leven, we hebben liefde voor leven en dit is verder niet reduceerbaar (Frankfurt, 2006, p.37)

¹¹ Een 'wanton' is een wezen dat niet vrij en autonoom kan handelen, maar gewoon alle verlangens volgt die opwellen.

¹² Stel dat er concrete einddoelen zouden zijn. Het behalen van deze doelen veronderstelt dat je leven dan klaar is. Iets heeft dan pas waarde in het licht van een streven. Is er geen nieuw streven, dan is niets meer van waarde en daarmee is jouw einddoel contraproductief gebleken. Het hebben van rationeel gefundeerde levensdoelen is een menselijke illusie.

¹³ Arthur K. Ellis (1970)

¹⁴ Forst (2001) beschrijft in zijn werk *The Rule of Reasons* de positie van de communitaristen als volgt:

'Political discourse becomes a kind of ethical discourse, a mode of individual and collective self-reflection on what one's true commitments and "strong evaluations" mean, given a political question.' (Forst, 2001, p. 361)

Voor Sandel is praktische rationaliteit in politieke als in een persoonlijke context een kwestie van zelf-reflexie. Het gaat veel meer om de vraag 'wie ben ik?', dan om de vraag 'wat moet ik kiezen?' (Forst, 2001, p.355).

¹⁵ Informatie van Wikipedia.

¹⁶ Knight en Johnson (1994) bespreken de kritiek die William Riker heeft op aggregatieve stemmingen. Volgens Riker is een stemming onstabiel, omdat zowel de samenstelling van een groep als het sentiment onder de groep aan verandering onderhevig is. Er is verschuiving van het ene politiek spectrum en even later weer naar het tegengestelde politieke spectrum. Bovendien is een stemming gevoelig voor manipulatie en bedrog en het is onmogelijk om vast te stellen of dit wel of niet het geval is. Zo is de manier waarop iets in stemming wordt gebracht al bepalend voor de uitkomst. In het algemeen is de kritiek dat een stemming geen reëel plaatje geeft van de werkelijke stemming onder de bevolking. Volgens Riker is stemmen daarom betekenisloos (Knight & Johnson, 1994, p.279-280).

¹⁷ Als er al in een deliberatieve steekproef consensus bereikt wordt, moet dit vooral pragmatisch gezien worden. Als een tijdelijk standpunt, omdat het slechts een soort constructie is en niet een diepgewortelde overtuiging van een homogene groep mensen. Een deliberatief proces hoeft lang niet altijd tot een oplossing van een conflict te leiden. Het conflict kan er ook door evolueren, in karakter veranderen, waardoor mensen die aan een deliberatief proces deelnemen “agree to disagree”. Het conflict is niet opgelost, maar deelnemers hebben nu wel door waar het in feite om draait (Knight & Johnson, 1994, p.285-287).